

УДК 37.013.77

К. О. СОЦЬКИЙ

СТРУКТУРА ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ МЕДИЧНИХ КОЛЕДЖІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОРОЗВИТКУ

Проаналізовано підходи у трактуванні поняття «саморозвиток» у психологічній і педагогічній літературі. Визначено, що професійно-особистісний саморозвиток здійснюється за допомогою механізмів самопізнання, самоорганізації, самоосвіти, самооцінки, саморегуляції. З'ясовано суть і структуру готовності до професійного саморозвитку студентів медичного коледжу. Виокремлено ціннісний, мотиваційний, когнітивний, операційний і вольовий компоненти. Визначено чинники та охарактеризовано етапи саморозвитку майбутніх медиків середньої ланки.

Ключові слова: готовність до саморозвитку, медичний коледж, професійний саморозвиток, самовиховання, самоосвіта, саморегуляція.

К. О. СОЦЬКИЙ

СТРУКТУРА ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ МЕДИЦИНСКИХ КОЛЕДЖЕЙ К ПРОФЕСІОНАЛЬНОМУ САМОРАЗВИТИЮ

Проанализированы подходы к трактовке понятия «саморазвитие» в психологической и педагогической литературе. Определено, что профессионально личностное саморазвитие осуществляется с помощью механизмов самопознания, самоорганизации, самообразования, самооценки, саморегуляции. Выяснена суть и структура понятия готовности к профессиональному саморазвитию студентов медицинского колледжа. Выделены ее ценностный, мотивационный, когнитивный, операционный и волевой компоненты. Определены факторы и охарактеризованы этапы саморазвития будущих медиков среднего звена.

Ключевые слова: готовность к саморазвитию, медицинский колледж, профессиональное саморазвитие, самовоспитание, самообразование, саморегуляция.

К. О. SOTSKY

STRUCTURE OF READINESS OF MEDICAL COLLEGE STUDENTS FOR PROFESSIONAL SELF-DEVELOPMENT

The article reflects the analysis of the existing approaches to interpretation of the notion of self-development in psychological and pedagogical literature. It has been determined, that professional and personal self-development is carried out with the help of mechanisms of self-knowledge, self-organization, self-education, self-esteem, self-control. The research also presents the clarified essence and structure of the readiness of medical college students for professional self-development. Value, motivational, cognitive, operating, and volitional components have been singled out. Factors and stages of intending medical employees' self-development have been substantiated in the article.

Keywords: readiness for self-development, medical college, professional self-development, self-upbringing, self-education, self-regulation.

Необхідність професійного саморозвитку зумовлена нині значною кількістю суперечностей: між вимогами інформаційно-технологічного суспільства та недостатньою підготовленістю індивіда до діяльності в нових умовах; між обсягом наукової інформації, нових технологій і можливостями їх засвоєння та впровадження в практику навчання; між уніфікованістю професійної підготовки та індивідуальними особливостями студентів; між необхідністю підвищення професіоналізму та відсутністю мотивації до професійного саморозвитку [6, с. 380]. Разом з тим, неперервний саморозвиток стає необхідною формою підвищення професіоналізму.

В умовах модернізації сфери охорони здоров'я особливе місце займає проблема формування готовності студентів не лише до професійної діяльності, а й до неперервного

професійного самовдосконалення та саморозвитку. Науково-технічний поступ у сфері медицини, використання комп'ютерної техніки та іншого високотехнологічного обладнання передбачає високоінтелектуальну працю і вимагає від медичного працівника широкого загальноосвітнього, науково-технічного, професійного й культурного світогляду. Від медичного працівника середньої ланки сучасне суспільство потребує технологічної обізнаності, знань із соціальних, медичних і біологічних наук, дотримання медичної етики [10, с. 148].

У результаті цього розширюється соціальна активність медичного працівника, саморозвиток якого самоосвітою і самовихованням забезпечує задоволення його потреб професійною діяльністю, що включає різні типи – соціальну, професійно-виробничу, навчально-пізнавальну, предметно-практичну, організаційно-управлінську, комунікативну, естетичну, фізичну, моральну тощо.

Отже, сучасна клінічна практика потребує фахівців, які володіють сучасними технологіями догляду за пацієнтами та надання медичних послуг відповідно до європейських стандартів. Це вимагає від медичних працівників готовності до постійного професійного самовдосконалення. Таку готовність, на нашу думку, потрібно формувати в студентів ще під час їхнього навчання в медичному коледжі, який, за словами Т. Комшук, є тим соціумом, що зорієнтований на створення сприятливих умов для самовдосконалення, самореалізації та саморозвитку особистості [9, с.4].

Аналіз наукових досліджень з даної проблеми дозволив нам визначити три близьких підходи в поглядах на проблему формування готовності до професійної діяльності майбутнього фахівця: готовність як якість особистості; готовність як здатність до діяльності; готовність як синтез властивостей особистості, що формує особливий стан.

Перший підхід розглянутий у працях Г. Гаврілової, М. Дьяченко, Л. Кандибовіча, В. Сластьоніна, С. Смирнова, котрі визначають готовність до професійної діяльності як важливу професійну якість і як стійку характеристику особистості. В. Сластьонін трактує готовність як інтегровану професійно значущу якість, що об'єднує в собі: позитивне ставлення до діяльності (мотивацію); адекватні вимоги професійної діяльності до рис вдачі, здібностей, проявів темпераменту; необхідні знання, уміння, навички; стійкі професійно важливі особливості процесів мислення [13, с. 501]. М. Дьяченко і Л. Кандибовіч виокремлюють мотиваційний, орієнтаційний, операційний, вольовий і оцінний компоненти готовності [5]. Г. Гаврілова [4] характеризує готовність до професійної діяльності як стрижньову інтеграційну якість особистості, що означає потребу й уміння фахівця приймати, реалізовувати обґрунтовані рішення і нести за них відповідальність. Розгляд готовності до професійної діяльності в рамках першого підходу акцентує увагу на суб'єктності цього процесу, допомагає визначитися в компонентах її структури.

Другий підхід відображений у поглядах В. Крутецького, А. Петровського, С. Рубінштейна та інших науковців, згідно з яким готовність до професійної діяльності – це сукупність спеціальних знань, умінь і навичок, що зумовлюють здатність виконувати певну діяльність на достатньо високому (творчому) рівні. Цей підхід відзначає зв'язок особистісного й діяльнісного аспектів готовності до професійної діяльності, звертається увага на творчий характер діяльності, зумовленість здатності виконувати діяльність на рівні майстерності й професійної компетентності.

Найбільш цікавим є третій підхід, який інтегрує в собі два попередні. Він представлений дослідженнями Б. Ананьєва, Е. Клімова, Н. Кузьміної, А. Щербакова. Готовність до професійної діяльності тут постає як особливий стан особистості, що виражається у внутрішньому настрої на певну професійну поведінку, установкою на активну й ефективну професійною діяльність. Складовими такого стану виокремлено мотиваційний, пізнавальний, емоційний, вольовий, операційний компоненти [8].

Вагомим для нас є положення Б. Ананьєва [2], що готовність до професійної діяльності не може обмежуватися характеристиками майстерності, продуктивності праці, його якостями в той момент, коли здійснюється відповідна діяльність. В оцінюванні готовності до професійного саморозвитку важливого значення набуває визначення внутрішньої сили особистості, її потенціалу й резерву, необхідних для підвищення продуктивності професійної діяльності в майбутньому. Це доповнення істотно розширює межі нашого розуміння готовності

майбутнього медичного працівника до професійної діяльності й безпосередньо виводить нас на процес професійного саморозвитку.

Досліджень, присвячених вивченню готовності до професійного саморозвитку, небагато (Н. Бітянова [3], Л.Зязюн [6]). У психологічній і педагогічній літературі переважають праці щодо професійного самовдосконалення, зокрема, самовдосконалення вчителя (Є. Скворцова, І. Чемерілова, М. Чобітько), інженера (О. Ігнатюк). Так, Є. Скворцова під готовністю до професійного самовдосконалення розуміє особливий особистісний стан, що припускає наявність у студента мотиваційно-ціннісного ставлення до майбутньої професійно-педагогічної діяльності, з одного боку, і, з іншого – діяльності із самовдосконалення в ній як необхідної умови просування у професії [12, с. 9]. Структуру готовності вона розглядає через три взаємозв'язані компоненти: мотиваційний, когнітивний і вольовий. І. Чемерілова визначає готовність до професійного самовдосконалення як інтеграційну особистісну властивість майбутнього вчителя, що характеризується наявністю системи професійно-педагогічних знань і умінь, сформованих самоосвітніх і самовиховних умінь, професійної самосвідомості, переконаності в соціальній і особистісній значущості професійного самовдосконалення [14, с. 14–5].

У згаданих працях зазначається, що процес самовдосконалення педагога має бути неперервним з огляду на його відповідальність за якість освіти наступних поколінь. Науково-технічний і технологічний прогрес у сфері медицини також потребує постійного вдосконалення професіоналізму всіх її працівників, проте вважаємо, що динамічність і нескінченність такого процесу, як підвищення якості професійних здібностей, краще відображає поняття «професійний саморозвиток». Крім того, поняття «самовдосконалення» швидше вказує на вдосконалення особистості в якомусь одному напрямі (інтелектуальному, вольовому, організаційному, морально-етичному, художньо-естетичному та ін.) і передбачає можливість завершення цього процесу (досягнення досконалості в чомусь). Саморозвиток вважаємо набагато ширшим поняттям, яке охоплює всі напрями розвитку особистості, зокрема і її самовдосконалення з окремих аспектів, і не допускає припинення цього процесу впродовж усієї життєдіяльності.

Незважаючи на свою безумовну актуальність і значущість, проблема готовності майбутніх фахівців до професійного саморозвитку продовжує залишатися недостатньо науково опрацьованою. Практика роботи в медичному коледжі показує, що викладачі вважають себе зобов'язаними оснастити студента необхідними професійними знаннями, вміннями, навичками, а формування готовності до професійного саморозвитку відбуватиметься само собою, за межами коледжу, в період безпосередньої професійної діяльності.

Вважаємо, що процес формування готовності до професійного саморозвитку фахівця в умовах ВНЗ є одним з найважливіших чинників успішності подальшої професійної діяльності студентів. Таку готовність необхідно формувати цілеспрямовано, починаючи з моменту вступу до медичного коледжу.

Мета статті – проаналізувати існуючі підходи до трактування поняття «саморозвиток» у психологічній і педагогічній літературі, з'ясувати суть і структуру готовності до професійного саморозвитку студентів медичного коледжу.

У дослідженні ми робимо акцент на професійному саморозвитку, засобами якого, на думку Л. Мітіної, є самовиховання, самоосвіта та самовдосконалення у поєднанні з професійною діяльністю [11, с. 56]. Нам імпонує також визначення М. Чобітька, котрий розуміє саморозвиток як усвідомлену діяльність, спрямовану на вдосконалення особистості відповідно до вимог професії [15, с. 58]. Цінними для нашого дослідження є також висновки О. Ігнатюк, що професійно-особистісний саморозвиток здійснюється за допомогою механізмів самопізнання, самоорганізації, самоосвіти, самооцінки, саморегуляції як прагнення до самоактуалізації на основі розвитку професійного мислення, реалізації творчого потенціалу, різноманітних форм дослідницької діяльності та інших способів інтенсифікації цього процесу. Творча самореалізація є важливим стимулом нескінченного процесу саморозвитку [7, с. 45].

Порівняльний аналіз різних підходів, наукових ідей і концепцій (К. Абульханова-Славська, Е. Клімов, А. Леонт'єв, Ю. Орлов, Є. Скворцова та ін.) дозволив уточнити основні характеристики процесу професійного саморозвитку медичного працівника і дати авторське його визначення. Під професійним саморозвитком ми розуміємо цілеспрямований, свідомий

процес підвищення студентом медичного коледжу рівня своєї професійної компетентності і розвитку професійно важливих якостей і можливостей, що відповідають соціальним вимогам до професійної діяльності, який здійснюється на основі самопізнання, самоактуалізації, самореалізації, самовиховання, самоосвіти, самоконтролю і забезпечує працівнику успіх у професії і житті.

Вибираючи це поняття за основу в цьому дослідженні, ми керувались висновками багатьох науковців, що розвиток особистості здійснюється не лише шляхом засвоєння знань, умінь, навичок, а в процесі власної активності людини, через створення умов для самореалізації, самовизначення, самоконтролю, самонавчання, самовдосконалення, самоосвіти, самовиховання, самоорганізації та інших позитивних проявів її самозвеличання (А. Вербицький, О. Гозман, Е. Ісаєв, І. Котова, Л. Фрідман, Е. Шиянов, І. Якиманська).

Проаналізувавши різні підходи до трактування поняття готовності, робимо висновок, що готовність до професійного саморозвитку відповідає всім ознакам готовності до професійної діяльності і в доповненні до цього несе в собі ознаки самого процесу самовдосконалення особистості. У зв'язку з цим ми вважали можливим уточнити й доповнити визначення поняття «готовність до професійного саморозвитку», розробивши авторський його варіант.

Отже, узагальнюючи все вищесказане, приходимо до висновку, що готовність студентів медичних коледжів до професійного саморозвитку є особливим особистісним станом, що передбачає наявність у студента мотиваційно-ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності, прагнення до розширення й поглиблення професійних знань і умінь, спрямованість на вдосконалення індивідуальних якостей, необхідних у професійній діяльності з метою успішного просування в ній.

Визначаючи структуру готовності до професійного саморозвитку студентів медичного коледжу, ми спиралися на праці М. Дьяченко і Л. Кандибовіча. Виокремивши ціннісний, мотиваційний, когнітивний, операційний і вольовий компоненти, ми наповнили їх конкретним функціональним змістом, що відображає особливості процесу формування готовності саме студентів медичних коледжів до професійного саморозвитку.

Ціннісний компонент вказує на розуміння студентом медичного коледжу своєї ролі в соціумі, цінності знань, особистісних і професійних якостей для досягнення успіху в професійній діяльності.

Мотиваційний компонент визначає ставлення студента до професійного саморозвитку, тобто його прагнення до кар'єрного зростання, самовдосконалення знань, умінь, навичок і особистісних якостей. Студенти мають чітко усвідомлювати, чому, для чого і що саме їм доведеться вивчити, освоїти, а потім і самовдосконалювати для того, щоб бути високопрофесійним фахівцем, успішним у своїй професії. Основою цього є відповідна мотивація.

Сучасні дослідження структури мотивації навчальної та професійної діяльності (К. Абульханова-Славська, Л. Виготський, Б. Додонов і ін.) допомогли нам виокремити наступні групи мотивів, що необхідні для формування готовності студента до професійного саморозвитку: соціальні мотиви (вимоги соціального оточення до професійної компетентності фахівця, відповідальність, розуміння соціальної значущості професії, прагнення зайняти певну позицію у відносинах з колегами, дістати їх схвалення); пізнавальні мотиви (орієнтація на оволодіння новими знаннями, бажання поглиблення знань, інтерес до засвоєння способів самостійного добування знань, прийомів професійної діяльності); професійні мотиви (орієнтація на творчу професійну діяльність, прагнення до прояву індивідуальності, бажання досягнення успіху в професійній діяльності); мотиви особистої зацікавленості (прагнення до самопізнання, самоствердження у власних очах, орієнтація на високий рівень інтелектуального й особистісного розвитку та ін.).

Відзначимо, що одним з критеріїв рівня сформованості мотиваційної сфери є ставлення студента до навчальної діяльності, яке дуже добре фіксується й виявляється за такими ознаками, як успішність і відвідуваність занять, активність студента, активна участь у практичних позааудиторних заходах (відвідування клінік, чергування в лікарнях тощо).

Когнітивний компонент готовності до професійного саморозвитку передбачає оснащення студентів психологічними, педагогічними, загальнокультурними, предметними й

спеціальними знаннями. Психолого-педагогічні знання дають студентів уявлення про специфіку професії, психологію пацієнта, особливості процесу саморозвитку особистості та ін. Загальнокультурні знання впливають на виникнення ціннісних орієнтацій. У зв'язку з цим не можна переоцінити вивчення студентами таких дисциплін загальнокультурної підготовки, як соціологія, етика та ін. Спеціальні знання дозволяють студентів отримати інформацію про особливості конкретних видів професійної діяльності.

Операційний компонент готовності до професійного самовдосконалення включає володіння студентом комплексом умінь, необхідних для професійної діяльності, які надалі він зможе вдосконалювати.

Психологи К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, Е. Клімов, А. Марков, А. Маслоу, В. Мясіщев констатують, що готовність до професійного самоудосконалення припускає наявність певних умінь: умінь творити життєві цінності і досягати конкретних практичних результатів; умінь розрізняти цілі-результати і проміжні цілі-засоби; умінь усвідомлювати й співвідносити свої бажання, можливості з соціальними вимогами; умінь самостійно формувати, розвивати, творчо перетворювати необхідні професійні й поліпрофесійні якості; умінь працювати зі значними обсягами науково-професійної інформації.

Узагальнюючи характеристику операційного компонента в структурі готовності студента до професійного саморозвитку, відзначимо, що завдяки цьому компоненту студент стає професійно компетентним і упевненим у власних силах.

Вольовий компонент готовності студента до професійного саморозвитку є процесом мобілізації особистості на виконання певних цілей, що виникають під час зіставлення «Я»-реального професійного і «Я»-ідеального професійного, які відповідають сучасним соціальним вимогам до професії медичного працівника. Згідно з дослідженнями вольової саморегуляції (А. Леонтьєв, І. Зіміння, В. Ядов), вольовий компонент готовності передбачає самовиховання цілеспрямованості, наполегливості, працездатності, упевненості в собі, умінь долати труднощі, що виникають у процесі вирішення різноманітних проблем і ситуацій у професійній діяльності.

Розвиток волі студентів у структурі готовності до професійного саморозвитку повинен, на нашу думку, відбуватися так: з одного боку, це перетворення студентом мимовільних психічних процесів у довільні, з іншого – отримання студентом контролю над своєю поведінкою, з третього – вироблення вольових якостей особистості. Вважаємо, що цей компонент у структурі готовності студента до професійного саморозвитку відіграє стабілізуючу роль, дає реальну можливість самоудосконалюватися і підтримує цілеспрямоване саморегулювання студентом своєї поведінки, виражене в здатності оцінювати свої можливості й свідомо долати перешкоди й труднощі.

Ефективність формування чого-небудь, включаючи готовність до професійного саморозвитку, залежить від багатьох чинників. До позитивних чинників науковці відносять створення спеціальних умов, які сприяють тому, що процес формування набуває цілеспрямованого, планомірного, системного характеру. До негативних чинників відносяться так звані бар'єри, що перешкоджають виникненню й перебігу процесу формування.

Аналіз наукових ідей В. Андрєєва, Б. Гершунського та інших науковців дозволив нам визначити щодо процесу формування готовності студента до професійного саморозвитку такі позитивні чинники:

□ створення організаційних умов (розширення вузівського компоненту шляхом уведення в освітній процес семінарів, спецкурсів, гуртків, спрямованих на формування в студентів готовності до професійного саморозвитку; здійснення контролю за якістю підготовки випускників медичного коледжу; проведення моніторингу якості освіти в коледжі);

□ створення педагогічних умов: організація спеціального освітнього середовища, яке стимулює процес професійного саморозвитку студентів і викладачів; створення спеціально змодельованих проблемно-творчих ситуацій, що формують міцні знання, умінь, навички роботи щодо професійного саморозвитку; організація ситуацій успіху в навчальному процесі і під час проходження практик; методичне забезпечення процесу професійного саморозвитку студентів медичного коледжу);

□ створення психологічних умов (забезпечення мотивації студента до процесу професійного саморозвитку за рахунок засобів інформування про «Я-концепції» та засоби розвитку прийомів особистісної рефлексії; про вимоги, що пред'являються до фахівця, престиж і привабливість його професії; встановлення співтворчих стосунків суб'єктів освітнього процесу; формування в студента емоційно-ціннісного ставлення до медичної діяльності, самосвідомості та ухвалення рішення зайнятися саморозвитком; розвиток умінь планування та вироблення програми саморозвитку, умінь здійснювати діяльність рефлексії; складання індивідуальних планів творчого саморозвитку; підвищення пізнавальної, творчої та соціальної активності студентів).

Вказані умови, що розглядаються нами як позитивні чинники, сприяють ефективному формуванню готовності студентів до професійного саморозвитку.

Початком великої і копіткої роботи студента щодо саморозвитку є етап самопізнання. Це складний процес визначення людиною своїх здібностей і можливостей, рівня розвитку необхідних якостей особистості.

Методично правильно організоване самопізнання здійснюється за трьома напрямками:

– самопізнання себе в системі соціальних відносин, в умовах навчально-професійної діяльності і тих вимог, які пред'являє до нього ця діяльність;

– самовивчення рівня компетентності і якостей особистості, що здійснюється шляхом самоспостереження, самоаналізу своїх вчинків, поведінки, результатів діяльності, критичного аналізу висловів на свою адресу, самоперевірки себе в конкретних умовах діяльності; самооцінка, яка виробляється на основі зіставлення наявних знань, умінь, якостей особистості з тими вимогами, що пред'являються суспільством;

– адекватна самооцінка, на основі якої забезпечується самокритичне ставлення фахівця до своїх досягнень і недоліків.

На основі самопізнання та самооцінки в студентів починає вироблятися рішення займатися саморозвитком. Процес ухвалення такого рішення відбувається, зазвичай, під час глибокого внутрішнього переживання позитивних і негативних сторін особистості. По суті, на цьому етапі створюється своєрідна модель роботи над собою. Тут важливо вольовим шляхом подолати самовтіху, а деколи і певну розгубленість перед складними завданнями, що постають знову й знову.

Рішення про саморозвиток конкретизується на етапі планування. Планування саморозвитку – процес багатозначний, такий, що допомагає організувати й упорядкувати роботу над собою. Воно пов'язане з визначенням мети й основних завдань саморозвитку, з розробкою програми особистісного розвитку, з визначенням організуючих основ своєї діяльності щодо саморозвитку (вироблення особистих правил поведінки, вибір форм, засобів, методів і ухвалення результатів вирішення завдань у роботі над собою).

Ефективність саморозвитку студентів значно зростає, якщо вони докладуть достатні зусилля і на етапі самоконтролю та самокорекції. Суть їх діяльності на цьому етапі полягає в тому, що вони контролюють роботу над собою, постійно тримають її в полі своєї свідомості і на цій основі своєчасно встановлюють або запобігають можливим відхиленням реалізованої програми саморозвитку від заданої, запланованої, вносять відповідні корективи до плану подальшої роботи. З цією метою викладачі медичного коледжу можуть рекомендувати своїм вихованцям вести щоденники, складати плани, розклади, в яких методом самозвіту відображати зміст, характер роботи над собою. Отже, саморозвиток можна розглядати як похідну взаємодії в певний момент внутрішніх (особистісних) характеристик і зовнішніх чинників (чинників соціального оточення), що зумовлює виникнення позитивного потенціалу розвитку майбутніх медиків середньої ланки.

Підводячи підсумок всьому вищесказаному, відзначимо, що готовність до професійного саморозвитку розглядається нами як обов'язкова внутрішня структура, стан особистості студента медичного коледжу, що дозволяє не лише стати компетентним і успішним у своїй професії, досягнувши рівня майстерності, а й постійно прагнути до нових вершин професіоналізму і досягнення нових цілей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 214 с.

2. Ананьев Б. Г. К психологизации студенческого возраста / Б. Г. Ананьев // Современные психолого-педагогические проблемы высшей школы. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1974. – С. 14 – 19.
3. Битянова Н. Р. Проблема саморазвития личности в психологии: аналитический обзор / Н. Р. Битянова. – М.: Москов. психол.-пед. ин-т Флинта, 1998. – 48 с.
4. Гаврилова Г. Л. Формирование профессиональной самостоятельности у будущего учителя в процессе обучения в вузе (на примере преподавания в университете предметов общепедагогического цикла): автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Казань, 1992. – 20 с.
5. Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к педагогической деятельности / Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А. – Минск: Изд-во БГУ, 1981. – 187 с.
6. Зязюн Л. І. Мотиваційно-ціннісні ресурси саморозвитку особистості в освітній системі Франції / Л. І. Зязюн // Проблеми освіти у Польщі та в Україні в контексті процесів глобалізації та євроінтеграції: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. – К.: КІМ, 2009. – С. 379 – 391.
7. Ігнатюк О. А. Формування готовності майбутнього інженера до професійного самовдосконалення: теорія і практика: монографія / О. А. Ігнатюк. – Харків: НТУ «Харківський політехнічний інститут», 2009. – 432 с.
8. Климов Е. А. Общая психология. Общеобразовательный курс: учеб. пособие для вузов. – М.: ЮНИТА-ДАНА, 2001. – 236 с.
9. Комщук Т. С. Етичні основи сестринської справи / Т. С. Комщук // Медсестринство. – 2009. – № 2. – С. 25 – 27.
10. Кравченко О. Гуманізація навчально-виховного середовища медичного коледжу як основа формування професійної етики майбутніх медичних сестер / О. Кравченко // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи: зб. наук. праць. – К.: Видавець ПП Лисенко М. М. – 2012. – Вип. 4. – С. 147 – 154.
11. Митина Л. М. Психология развития конкурентоспособной личности / Л. М. Митина. – М.: МПСИ; Воронеж: МОДЕК, 2002. – 400 с.
12. Скворцова Е. Г. Формирование у студентов педагогического вуза готовности к профессиональному самосовершенствованию: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Е. Г. Скворцова. – Ярославль, 1996. – 20 с.
13. Сластенин В. А. Общая педагогика: в 2 ч.: учеб. пособие / В. А. Сластенин. – М.: ВЛАДОС, 2006. – 256 с.
14. Чемерилова И. А. Формирование готовности будущего педагога к профессиональному самосовершенствованию: автореф. дис. ... канд. пед. наук / И. А. Чемерилова. – Чебоксары, 1999. – 20 с.
15. Чобітько М. Г. Самовдосконалення студентів-майбутніх учителів у процесі особистісно орієнтованої професійної підготовки / М. Г. Чобітько // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 1 (42). – С. 57–69.